

קרבות מגידו

מרדכי בראון

Eric H. Cline, *The Battles of Armageddon: Megiddo and the Jezreel Valley from the Bronze Age to the Nuclear Age*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, MI 2000, 239 pp.

אריק קליין, ארכאולוג וחוקר המזרח הקדום, נטל על עצמו משימה בלתי־אפשרית: לספר בספר בן 239 עמודים על שלושים וארבעה קרבות שהתחוללו לאורך 3500 שנה במגידו, בעמק יזרעאל ובגלבוע. קליין קושר את סיפורו באמונה הרווחת בחוגים נוצריים שונים ומבוססת על נבואתו של יוחנן הקדוש, ולפיה סמוך לשובו של המשיח ייערך קרב איתנים בין נציגי הרוע והחטא, שייאספו מרחבי העולם כולו, ובין שלוחי האלוהים הטובים והצדיקים, שיגיעו בעקבות פרש לבן שירד מהשמים, 'ושמו נקרא דבר האלהים'.¹ הקרב אמור להיערך ליד 'הר מגידו' (שם זה השתבש בנוסח היווני וקרוי במקורות בשם 'ארמגדון'), ונצחון הטוב על הרוע יסלול את הדרך לשובו של המשיח.²

קליין פותח את ספרו בהשוואת המערכה שניהל פרעה תחותמס השלישי בשנת 1479 לפנה"ס במגידו עם התקפת הפתע של כוחות גנרל אלנבי באותו מקום ממש, שפרצה בסתיו 1918 את החזית התורכית, הכריעה את הגיס התורכי והביאה את המלחמה במזרח התיכון לידי סיום בניצחון מוחץ של צבא בריטניה ובחיסולה של האימפריה העות'מנית. הפרק נקרא בשם 'ההיסטוריה חוזרת על עצמה' משום שבשני המקרים העזו הגייסות התוקפים להגיע לשדה הקרב היישר מן השרון, דרך מעבר מוסמוס הצר והמסוכן בקצהו הצפוני של ואדי ערה, וכך הפתיעו את האויב והביסו אותו בנקל. איני סבור שההיסטוריה חוזרת על עצמה אי־פעם. מקובלת עלי יותר טענתו של הפילוסוף הרקליטוס שהכול זורם ולכן לעולם אי־אפשר 'לטבול באותו נחל פעמיים'. אף־על־פי־כן, למקרא תיאורו החי של קליין וניתוחו

1. ראו: הברית החדשה, 'ההתגלות', יט: 11-21, החברות המאוחדות לכתבי הקודש, 1983 (תרגום חדש), עמ' 640-639.

2. קיימות בעניין גרסאות שונות. לפי גרסה אחת יהיה זה הקרב שלפני האחרון, משום שאחריו תיערך מלחמת גוג ומגוג בעמק יהושפט שבירושלים, לפי נבואתו של הנביא יחזקאל.

המפורט בדבר האפשרות הסבירה למדי שגנרל אלנבי ידע על הקרב של תחומס השלישי ונטל ממנו את ההשאה למהלכו – כמעט התפתיתי להאמין שיש כאן יוצא מן הכלל. אולם מאחר שקליין מוסיף לתאר עוד שלושים ושניים קרבות, אשר בדרך זו או אחרת יש בהם לטענתו מן המשותף, הגעתי לידי המסקנה ששום דבר הקשור בקביעותו של טבע האדם או בקביעותה של תורת המלחמה לא היה מונח בתשתית הסיפור החוזר ונשנה הזה, אלא היה בה גורם הרבה יותר קבוע: תצורת הנוף שגיסות הלוחמים בכל הדורות נאלצו להתמודד עמה שוב ושוב. גיבורי העלילה הזאת אינם בני־האדם או כלי המלחמה אלא הנתונים הגאוגרפיים והטופוגרפיים שלא השתנו בעבר ולא ישתנו בעתיד.

כמקובל, קליין מצביע על חשיבותם של מגידו, של יקנעם ושל תענך להגנה על ה־Via Maris, הנתיב החיוני אשר במשך אלפי שנים חיבר בין שתי הציביליזציות הגדולות של העולם העתיק, זו של עמק הנילוס וזו של עמק הפרת והחידקל. אולם הדעת נותנת ששמירה על נתיב מסחר חשוב כלי־כך דורשת הקפדה על שלום ויציבות ולא דווקא יציאה למלחמה. אכן, סיפורי הקרבות מגלים לקורא שהמאבקים על המעברים ברכסי הכרמל, ברמת מנשה ובהרי הגלבוע היו קשורים בתופעות אחרות. מצד אחד, במצביאי אימפריות שטופי אמביציות, שביקשו לשלוט בכל האזור כולו ולמנוע מגורם אחר זולתם להשתמש בנתיב המסחר. מצד אחר, בקרבות שניטשו בין העמים שגרו בארץ עצמה וביקשו להגן עליה מפני פולשים או לבסס בה את אחיזתם לעומת עממים אחרים שגרו בה או בסביבתה.

הראשונים, דוגמת הפרעונים, יורשיו של אלכסנדר הגדול, המונגולים והכובשים המוסלמים השונים וכן נפולאון ואלנבי בעת החדשה. האחרונים, דוגמת חילותיהם של דבורה הנביאה וגדעון איש עפרה, כנופיותיו של דאהר אל־עומר, וצבא־ההגנה־לישראל. לדידם של הראשונים, רכסי ההרים היו קו הגנה שצריך להבקיע, בין שבאו מהצפון ובין שבאו מהדרום, כדי להגיע אל מרכזי האימפריה שמנגד. לדידם של האחרונים היתה השליטה על העמק החוצץ בין צפונה של הארץ ודרומה חיונית כדי לשמור על אחדותה של הארץ ולוודא את שלטונם על הארץ בשלמותה. זה לא היה קו ההגנה היחיד בארץ־ישראל. מבצרים כגון חצור הגלילית, אפק ליד מקורות הירקון וערי החוף הדרומי שימשו לא פעם מכשולים קשים בפני פולשים למיניהם ולכן גם היו לזירת מערכות כבדות. אולם רשימת הקרבות שקליין מביא בספרו עשויה לשכנע את הקורא בצדקת טענתו הבסיסית שיש לראות ברכסים המתמשכים מהכרמל עד הגלבוע את אחד מקווי ההגנה החשובים ביותר ב'מרחב הפריפריאלי' שבין האימפריות הגדולות, ואת עמק יזרעאל כאחד משדות הקרב ששדותיו רוו דם רב במשך דורי דורות יותר ממקומות אחרים בעולם.

הגיונו של הגאוגרפיה ושל הטופוגרפיה במקרה הזה הוא כה ברור עד שדיונו המפורט של קליין בשאלה האומנם הושפע גנרל אלנבי מדוגמת המערכה של תחומס נראה מיותר לחלוטין. אחרי ככלות הכול, אין זה מקרה ששיירות סוחרים וגיסות לוחמים בחרו במשך דורי דורות לצעוד לאורך 'דרך הים' הנמשכת ליד מגידו. למרות המעבר הצר ליד הכפר מוסמוס, היה הנתיב דרך ואדי ערה לא רק הישיר ביותר אלא גם הנוח ביותר. החלופות האחרות למעבר גייסות כבדים, כגון ואדי מילח, ואדי אבו־שושא ולא־כל־שכן העיקוקף

העמוק דרך עמק דותן, שקליין דן בהם, אינם נוחים יותר והיו מוגנים לא פחות. אלנבי אכן השתמש גם בנתיבים האחרים, ונראה שדווקא דיביזיית הפרשים החמישית שהבקיעה ליד משמר-העמק חרצה את המשך הקרבות יותר מהדיביזיה הרביעית שעברה דרך ואדי ערה. נראה שהחלטתו של אלנבי לצרף את השם 'מגידו' לתואר האצולה שזכה בו בזכות הצלחותיו בארץ-ישראל קשורה בפרסום הרב שזכה לו המקום במהלך ההיסטוריה ולא דווקא בהערכת חשיבותם של מהלכיו האופרטיביים. עם קצת בדיחות דעת פוסט-מודרנית אפשר אפילו לומר שיותר משהושפע אלנבי מעלילותיו של תחותמס, זכה פרעה זה לפרסום יתר, באיחור של 3500 שנה, בזכות מעלליו של אלנבי. נראה שבדרך-כלל קצת ספקנות פוסט-מודרנית היתה מאזנת את תיאוריו של קליין, המנסה לשחזר מהלכי קרב, ואפילו לשרטט אותם על מפות בקנה-מידה גדול מאוד, על סמך מקורות דלים ומפוקפקים, למצער בכל הנוגע לקרבות של הזמן הקדום.

ראוי לציין לזכותו של המחבר שהוא משתף את הקורא בכל לבטי המגבלות והאינטרפרטציות שהמקורות המצויים כופים על החוקרים וגורמים לפלוגתות ולפולמוסים בלתי-פוסקים. אף-על-פי שתיאוריו של קליין מתפרשים על-פני תקופה ארוכה, שאיש אינו יכול להתמחות בה בכל אורכה, הוא מעודכן מאוד הן בממצאי הארכאולוגיה של הדור האחרון הן במיטב הספרות המחקרית העוסקת בקרבות השונים. אמצעי המחקר המודרניים אמנם מקילים על הארכאולוגים לקבוע בדיוק רב את סדר העתים והזמנים, אולם קיים קושי רב יותר לקבוע בבטחה את מיקומם של אתרים. אף-על-פי-כן, עבור מי שהורגל להבין את נופי הארץ יותר מכול באמצעות הטקסט התנ"כי עושר המקורות החוץ-תנ"כיים שקליין מביא מרשים מאוד. אישושם של סיפורי התנ"ך מתוך המקורות, כגון מכתבי תל אל-עמרנה, חרסי תענך ושברי מצבות במגידו, מקנה לקורא המודרני יתר ביטחון, אם לא על 'מה שהיה באמת' למצער על מה שעשוי היה לקרות.

בהניחו מידי את הספר, קשה לקורא שלא להשתכנע מן הטענה שקליין פותח בה את דיונו, ש'במשך ארבעת אלפי שנים האזור הזה סבל מלחימה כמעט בלתי-פוסקת. אכן, ניתן לשאול ברצינות האומנם היה מעולם זמן שבו שליטי האזור, בין מקומיים ובין זרים, לא היו במצב מלחמה' (עמ' 1). זוהי אמירה מוגזמת. היו ללא ספק תקופות ארוכות בקורות עמק יזרעאל שעברו בהשקט ובבטחה. אף-על-פי-כן, כבן הדור שידע את קרבות פלוגות הלילה של וינגייט ואת עלילות 'חומה ומגדל' בשנות השלושים, את קרבות משמר-העמק ורמת-יוחנן ואת המערכה הקשה שניהלה חטיבת 'גולני' על השליטה בכניסות לעמק, על מרומי הגלבוץ וליד הצומת הנושא בצדק את שמה של החטיבה בתש"ח, ומאוחר יותר את קרבות עמק דותן במלחמת ששת הימים – קשה שלא להסכים עם הכללתו של הסופר. ובכל זאת, תוך כדי קריאת הספר המלא תרועות מלחמה ואנקות פצועים וחללים, לא יכולתי שלא להבחין בניגוד שבין דימויי הדמים הללו לבין הדימוי שבני דורי נושאים בלבם על עמק יזרעאל כסמל השלווה, השגשוג והרוגע, ובראש ובראשונה כסמל הצלחתו של המפעל הציוני; התמימות הרומנטית האחוזה בחווייתו של עמנואל לין, שעמד במרומי המגדל של משמר-העמק, השקיף על שלוות העמק הנפרש לרגליו והאזין לרינת החליל, ועוד כהנה

וכהנה שירי משוררים שהתרפקו על יופיו של העמק ועל רוגע נופיו – קשה לי לחשוב על 'העמק ספוג הדמים' בבואי לצפות מדי שנה עם בנותי ונכדי בשדה הכלניות שליד צומת מגידו, בגבעת הרקפות שבמרומי רמת מנשה ובתפארת האירוסים שעל הגלבוץ. כאמור, קליין מסמיך את כל רקמת סיפוריו למיתוס של קרבות קץ הימים. בדברי הסיכום הוא כותב: 'בהסתמך על ההיסטוריה הצבאית של מגידו ושל עמק יזרעאל במשך ארבעת אלפי השנים האחרונות, יש להניח שזו רק שאלה של זמן בטרם יתחולל באזור הזה הקרב הבא'. ימים מעטים לפני כתיבתה של סקירה זו פשטו כוחות צה"ל על ג'נין, בפינה הדרומית של העמק, בתגובה לרצח נערה בת 16 על מרומי הגלבוץ, לא הרחק מהמקום שנפל בו המלך שאול על חרבו. לכאורה, אירועים אלה באים לאשש את הנחתו של קליין; אני מסרב להסכים עם כך. לסירובי יש גם טעמים רציונליים, הקשורים באחת ההערות השגויות בספרו של קליין. בבואו לתאר אירועים שאירעו בעמק יזרעאל במלחמת ששת הימים הוא מציין שבדורות האחרונים 'המצאת המטוס והארטילריה רחוקת הטווח שינו באורח דרמטי את הדרך שבה נערכו מלחמות בעמק יזרעאל' (עמ' 172). הוא תולה בכך את הסיפור על אירועי מלחמת ששת הימים שבו הוא מבליט את הפגזת שדה התעופה ברמת דוד על־ידי התותח הירדני 'לונג תום' ואת נסיונם של חילות האוויר הסוריים והעיראקיים לתקוף שדה זה ביומיים הראשונים לקרבות. במקרה זה הן הסיפור הן מסקנותיו שגויים, משום שאותם אירועים לא היו אלא פרושות שוליות וחסרות משמעות. לעומת זאת, קרב השריון בעמק דותן, החשוב אלף מונים, אינו מוזכר רק משום שאינו כלול לפי קליין בסיפורו של העמק. אכן, בשל שינוי כלי המלחמה בדור האחרון איבדו עמק יזרעאל והרכסים שמסביבו את המשמעות הטופוגרפית שלהם מן היסוד. עבור כלי שריון מודרניים, ולא־כל־שכן בלוחמת מטוסים וטילים, שוב אין רכסי הכרמל והגלבוץ מהווים מעצור כלל ועיקר, ואין זה נראה סביר שאי־פעם בעתיד ישובו להיות קו הגנה עיקרי שיחצוץ בין הצפון לדרום. יתר־על־כן, עצם טבעה של המלחמה השתנה מן הקצה אל הקצה. אף־על־פי ששפיכות דמים טרם פסה מארצנו, אין זה סביר כלל 'שזו רק שאלה של זמן בטרם יתחולל באזור הזה הקרב הבא'. נראה לי שנסתם הגולל על אמירתו של נפולאון: 'אין בעולם כולו מקום מתאים יותר למלחמה מעמק יזרעאל. זהו שדה המערכה הטבעי ביותר על פני האדמה' (עמ' 186). אולם בראש ובראשונה אני מסרב לקבל את מסקנתו הפסימית של קליין מטעם אי־רציונלי, מתוך תקווה ואמונה עזה שגם נכדי נכדי עוד יוכלו לנסוע עם נכדיהם לצפות בכלניות, ברקפות ובאירוסים המעטרים את העמק ורכסיו. אני מתעקש להוסיף ולדמות את הנוף הזה בשלוותו וברוגע אוירתו. ייתכן שהפן הטוב שבמיתוס מלחמת ארמגדון קשור לתקווה שאחרי ככלות הכול הקרב הזה לא יתחולל כלל.